

Ilxom IBODOV,

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi
huzuridagi Madaniyatshunoslik va nomoddiy
madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti
katta ilmiy xodimi,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

O'ZBEK DORBOZLIK SAN'ATINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek dorbozlik san'ati – xalqimizning qadimiy nomoddiy madaniy meros namunasining bugungi kundagi ahamiyati, uni asrab-avaylash va targ'ib etish yo'llari hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollari tahlil qilingan. Zamonaviy sharoitda dorbozlik san'atining ta'lim, turizm, madaniyat va sport sohalarida qo'llanilishi hamda xalqaro miqyosda tanitish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Bugungi globallashuv davrida ko'plab an'anaviy san'at turlari yo'qolib ketish xavfi ostida turibdi. Shu bois, dorbozlik san'atining kelajagini ta'minlash, uni yosh avlodga yetkazish va zamonaviy sharoitlarda qayta tiklash masalasi dolzarb hisoblanadi.

Kalit so'zlar: dorbozlik san'ati, nomoddiy madaniy meros, madaniyat, turizm, milliy identitet, istiqbol, imkoniyat, rivojlanish, tarix, davr, tomosha, jasorat.

Аннотация. В данной статье рассматривается узбекское искусство дорбозов – древний образец нематериального культурного наследия нашего народа, его современное значение, пути сохранения и популяризации, а также перспективы дальнейшего развития. Анализируется применение искусства дорбозов в сфере образования, туризма, культуры и спорта в современных условиях, а также возможности его продвижения на международном уровне. В эпоху глобализации многие виды традиционного искусства находятся под угрозой исчезновения. Поэтому обеспечение будущего искусства дорбозов, его передача молодому поколению и возрождение в современных условиях является актуальной задачей.

Ключевые слова: искусство дорбозов, нематериальное культурное наследие, культура, туризм, национальная идентичность, перспектива, возможность, развитие, история, эпоха, представление, мужество.

Abstract. This article examines the Uzbek art of tightrope walking (dorbozlik) – an ancient example of our people's intangible cultural heritage – its contemporary significance, ways of preservation and promotion, as well as prospects for future development. It analyzes the application of dorboz art in education, tourism, culture, and sports in the modern context, as well as the possibilities for its promotion internationally. In the age of globalization, many forms of traditional art are at risk of extinction. Therefore, ensuring the future of dorboz art, passing it on to younger generations, and reviving it in the modern context are pressing issues.

Keywords: dorbozlik art, intangible cultural heritage, culture, tourism, national identity, perspective, opportunity, development, history, era, show, bravery.

O'zbek xalqining o'tmishi uzoq tarixga borib taqaladi. O'zbek dorbozlik san'ati turkiy xalqlarning uzoq tarixiga chuqur nazar tashlayga undaydi, sivilizatsion identitetni teran anglashga yordam beradi. Dorbozlik san'ati uzoq silsilaviy yo'ldan bugungi kungacha yetib keldi. Bu davr ichida xalqning ham moddiy, ham ma'naviy madaniyati jahon sivilizatsiyasining o'lmas namunalari aylandi. Shu sababli, o'zbek dorbozlik san'atida xalqona ruhiyat va madaniyat antropologiyasi o'rganilishi etnosan'at ustalari va dorbozlarning etnodemokratik va etnosekulyar qarashlariga, munosabatlariga e'tibor qaratadi. Aytish kerakki, O'zbek xalqining nomoddiy madaniy merosi asrlar osha ajdodlar tomonidan sayqallanib, xalqning bebaho mulki bo'lish bilan bir qatorda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqorolik jamiyatini rivojlantirishning muhim subyekti sifatida baholanadi. Zero, nomoddiy madaniy meros nafaqat insonni tarbiyalaydi va ulug'laydi, balki unga tabiat va hayot go'zalligini ham ochib beradi. Undagi mehr – muhabbat tuyg'usiga bo'lgan munosabatini oshiradi. Nemis dramaturgi logann Volfgang fon Gyote shunday deb yozadi: *“Biz har qanday qobiliyatda yozilgan asarni – Ona hayotimizdagi faktlarni o'rganishga ko'maklashganligi uchun qadrlaymiz va e'zozlaymiz”* [1].

O'zbek milliy xalq o'yinlari azaldan ajdodlarimiz madaniy hayotining ajralmas qismi sifatida e'zozlanib kelingan. Asrlar davomida xalqimiz ma'naviyatini boyitib, ongi, tafakkuri va his-tuyg'ularini teranlashtirib kelgan milliy xalq o'yinlarida insonning turmushi, mehnati, tajribasi, kurashi, jasurligi, epchilligi va mardligi kabi fazilatlarida unda o'z aksini topgan [2]. O'zbek xalqining ko'p asrluk nomoddiy madaniy merosida tomosha san'ati muhim o'rin tutadi. Uning eng yorqin namunalari biri – bu dorbozlik san'ati bo'lib, u xalqning badiiy-estetik qarashlari, dunyoqarashi va ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bog'langandir. O'zbekistonda dorbozlik san'ati qadim tarixga egadir. Dorbozlik taxminan 2,5 ming yil avval sharqda paydo bo'lgan. Ba'zi manbalar Amir Temur saroyida ajoyib dor o'yinlari ko'rsatilganini tasdiqlaydi [3].

Dorboz dor ustida yurish va balandlikda akrobatik mashqlar ko'rsatishi avvaliga diniy-marosimiy tus kasb etgan bo'lsa, keyinchalik asta-sekin xalq sayillari, to'y va bayramlarda keng ommaviy tomosha san'ati sifatida shakllandi. Mazkur chiqishlar xalqning milliy dunyoqarashi, hayot falsafasi va ijtimoiy qadriyatlarini ifodalashda katta ahamiyat kasb etdi. Shu boisdan ham, dorbozlik san'ati xalq

o'yinlari sifatida o'zbek madaniyatida nafaqat ko'ngilochar vosita, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo'lgan nomoddiy meros sifatida qadrlanadi [4]. Shu tariqa, dorbozlik san'ati o'zbek xalq tomosha san'ati tizimida mustaqil yo'nalish sifatida shakllandi. Dorbozlik qadimiy sharq xalqlarida ramziy ma'noga ega bo'lgan san'at turi sifatida shakllanib, asrlar davomida ustoz-shogird an'anasi orqali rivojlanib kelgan. Dorbozlarning chiqishlari xalq orasida “sahnali xalq tomoshalari” sifatida qadrlangan. Ular nafaqat jismoniy kuchi va mahoratini, balki xalqona donishmandlik, yumor va hazilni ham ifodalaganlar [5].

Bugungi globallashtirish sharoitida nomoddiy an'analarni asrab-avaylash, ularni yoshlar tarbiyasida, madaniy turizm va xalqaro miqyosda targ'ib etishda dorbozlik san'atining o'rni yanada ortib bormoqda. Dorbozlik san'ati nafaqat ko'ngilochar tomosha, balki muvozanat falsafasi, jasorat, sabr-toqat va ruhiy bardoshlilik ramzi sifatida ham xalqimiz tafakkurida alohida o'rin egallaydi. Shu sababli, mazkur mavzuni ilmiy asosda o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Dorbozlik san'ati va dorbozlar xalq o'yinlari O'zbekiston xalqining qadimiy madaniy an'analari va tomosha san'atining yorqin namunalari biridir. Bu san'at turi asosan xalq sayillari, bayramlar, to'y marosimlari va ommaviy yig'inalarda namoyish etilib, xalqning ko'ngilochar hayotida muhim o'rin egallagan.

Xalq sayillari – dorbozlik san'atining rivojlanishida asosiy maktab vazifasini bajargan. Navro'z, hosil bayramlari, to'y va marosimlarda dorbozlarning chiqishlari xalq tomoshasining eng kutilgan qismi hisoblangan. Dor ustida bajarilgan mashqlar ko'pincha xalq musiqasi, qo'shiqlar va raqslar bilan uyg'unlashgan. Dorbozlik san'ati Markaziy Osiyoda qadimdan mavjud bo'lib, u turli jismoniy mahorat, jasorat va epchillikni talab qiluvchi san'at sifatida shakllangan. Bu o'yinlarda xalqning urf-odatlarini, ijtimoiy hayotdagi birdamlik va jamoaviylik ruhiyatini ifodalaydi.

XX asrda o'zbek dorbozlik san'atini yangi mazmunda rivojlantirishda va an'analarni davom ettirishda Asaka dorbozlari sulolasining atoqli namoyandasi Toshkanboy Egamberdiyevning xizmati juda katta, XX asrning o'rtalaridan boshlab o'zbek dorbozlari repertuariga birmuncha o'zgarishlar kiritildi. Muhofaza vositalaridan foydalanish natijasida dor ustida yangi, murakkab o'yinlar ijro etila boshladi. Yakka kishi mashqlari bilan bir qatorda 2, 3, 4 kishi ijro etadigan mashqlar ko'rsatiladigan bo'ldi. Jumladan, ikki dorbozning bir-birini yelkasida

yoki boshida turib dordan o'tishi, obkashning ikki tomonida o'tirgan dorbozlarni olib o'tish, dorda o'tirgan dorboz ustidan sakrab o'tish, umbaloq oshish, yelkasi bilan dorga tiralib, oyoqni tepaga cho'zish, ikki dorboz yelkasiga o'rnatilgan taxta ko'prikcha ustida tik turish va hokazo. Bu kabi murakkab o'yinlar 1950–1970-yillar faoliyat ko'rsatgan Shokirjon Toshkanboyev, Odamboy Ibrohimov, Usmonjon Nishonboyev, Ergash va Hakimjon Parpiyevlar, Qosim Abdullayev, Jo'raxo'ja Norxo'jayev rahbarligidagi jamoalarda namoyish etilgan. Hozirgi kunda Yunusali G'oziyev, Noibjon Hakimov, To'lqin Boltaboyev, Ahadjon Murodov, Ahadjon Nabiyeu, Anvar Mo'yidinov rahbarligidagi jamoalar dorbozlik an'analari davom ettirib kelmoqda.

Dorbozlik san'atini rivojlantirish va targ'ibot qilish maqsadida muntazam ravishda dorbozlar ko'rik tanlovi o'tkaziladi. Markaziy Osiyoning turli hududlarida dorbozlik san'ati turli shakllarda rivojlangan: Farg'ona vodiysi – musiqiy hamroh va badiiy ifodaga boy dorbozlik chiqishlari bilan mashhur bo'lsa, Xorazm – murakkab, xavfli va jasoratli mashqlar ijrosi bilan ajralib turgan. Buxoro va Samarqand – diniy-marosimiy mazmun bilan bog'langan chiqishlari bilan mashhur bo'lgan bo'lsa, Qozog'iston va Qirg'iziston hududlari – ko'proq chavandozlik va xalq o'yinlari bilan uyg'unlashgan shaklda namoyon bo'lgan. Bu xilma-xillik dorbozlikning Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida keng tarqalganligini, turli hududiy xususiyatlarga ega ekanini ko'rsatadi. Shu bilan birga, dorbozlik san'ati Markaziy Osiyo xalqlarining boshqa xalqlar bilan madaniy aloqalarida ham muhim o'rin tutadi.

Davlatimiz rahbari rahnamoligida yurtimizning haqqoniy tarixini o'rganish, nomoddiy madaniy merosimizni muhofaza qilish, ilmiy jihatdan chuqur o'rganish va jahon miqyosida keng tanitishga katta e'tibor qaratildi [2]. XIX asr oxirida va XX asr boshlari dorbozlar mustaqil jamoa sifatida faoliyat yuritish boshlagan. Bunday jamoalar ko'pincha to'liq tarkibda sayillarga, shahar maydonlariga, yirik to'ylarga taklif etilgan. Shu bilan birga, dorbozlik san'ati xalq san'atining professional san'at shakliga aylanib bordi. Dorbozlar chiqishlari ko'pincha: arqon ustida yurish, turli akrobatik mashqlar, hazil-mutoyiba va qo'shiq bilan uyg'un namoyishlar, jangovar usullar va mahorat ko'rsatish kabi elementlarni o'z ichiga olgan [6].

Dorboz jamoalari nafaqat ichki hududlarda, balki Eron, Afg'oniston, Hindiston va Rossiya hududlarida ham chiqishlar qilishgan. Masalan: O'zbek dorbozlari o'z san'atini dunyoning

turli mamlakatlarida namoyish etmoqdalar. "O'zbekdavlat sirk" respublika birlashmasining Olimjon, Tohir, Murod, Toshkanboyevlar rahbarligidagi "O'zbekiston dorbozlari" jamoalari qadimda sirkning badiiy ifoda vositalari bilan boyitib kelmoqda va bundan tashqari Murod, Tohir va Behzod Toshkanboyevlar "Uch kishilik ustun" o'yinini namoyish etib kelmoqdalar [1]. Bu san'at turi Markaziy Osiyoni tashqarida ham tanituvchi madaniy hodisa sifatida xizmat qiladi. Xalq tomosha san'atida dorbozlikning shakllanishi hozirgi kungacha ustoz-shogird an'anasi orqali davom etib kelayotgan san'at turi bo'lib, tajribali dorbozlar yoshlarni tayyorlab, ularga sahna madaniyati, muvozanatni saqlash va tomoshabinni jalb etish sirlariga o'rgatib kelmoqdalar.

O'zbekiston hududida ham qadimdan turli dor va dor osti o'yinlari mavjud bo'lgan va keng tarqalgan bo'lib, XIX asrning ikkinchi yarmida Farg'ona vodiysining Asaka va Quva shaharlari dorbozlik san'atining o'ziga xos markazlari mavjud bo'lgan. Bugungi kunda O'zbekistonda 40 dan ortiq dorbozlik guruhlar mavjud bo'lib, tajribali dorbozlar boshchiligidagi "Vodil chinori", "Madamin dorboz", "Andijon samosi", "Qo'qon minori", "Kosonsoy dorbozlari", "Chust dorbozlari" guruhlar samarali faoliyat yuritib kelmoqdalar [2]. O'zbek dorbozlik san'atini rivojlantirish istiqbollari bugungi kunda ta'lim tizimida dorbozlik san'atini yoshlar orasida rivojlantirish uchun uni maktabdan tashqari to'garaklar, madaniyat saroylari va sport maktablariga joriy etish lozim va bu orqali yoshlarimizning ijro mahoratini, sahna madaniyatini yuksaltirish, ularni milliy vatanparvarlik ruhida tarbiyalab, ularda mardlik, jasurlik, epchillik, sabr-toqat va ruhiy bardoshlilik fazilatlarini shakllantirishga erishish mumkin. Masalan, avlodlardan avlodga o'tib kelayotgan dorbozlik san'ati ana shunday tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Hozirgi kunda davlatimiz tomonidan dorbozlik san'atiga ham keng e'tibor qaratilib, bir qancha imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Shu sababli ham ko'plab milliy dorbozlik san'atini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan ilmiy-amaliy anjumanlar tashkil etilib, ulardan ko'zlangan asosiy maqsad ko'p ming yillik tarixga ega milliy dorbozlik va dor osti xalq tomosha san'atiga alohida e'tibor qaratish, respublikamizda faoliyat yuritayotgan dorbozlik jamoalari faoliyatini tahlil qilish, ularning texnik xavfsizligi, ijro mahorati, sahna madaniyatini yuksaltirish, tomosha dasturlarining g'oyaviy-badiiy saviyasini oshirish va milliy vatanparvarlik ruhida shakllantirish

borasida amaliy-uslubiy yordam berish hamda ularni qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

O'zbek dorbozlik san'atining zamonaviy holati va uni rivojlantirish istiqbollari shulardan iboratki, yoshlar orasida dorbozlik san'atini ommalashtirish yo'llarini ilmiy tahlil qilish orqali zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va shu orqali dorbozlik san'atini kengroq targ'ib qilish lozim. Shunday qilinsa bu soha kelajakda yosh iste'dodlar orasida ommalashib boradi. Shu bilan birga, tadqiqotchilar tomonidan xalq o'yinlariga doir manbalarni to'plash, o'rganish va qayta tiklash jarayonini izchil yo'lga qo'yish lozimdir. UNESCOning tavsiyalariga ko'ra, nomoddiy merosni saqlashning eng samarali yo'li uni ta'lim jarayoniga qo'shish hisoblanadi [7].

Turizm sohasida dorbozlik san'ati O'zbekiston turizm brendining bir qismi sifatida katta salohiyatga ega. Xalqaro festival va anjumanlarda dorbozlarning chiqishi milliy madaniyatni jahon sahnasida targ'ib qilish imkonini beradi. Misol uchun, Samarqandda o'tkazilgan "Sharq taronalari" festivali doirasida dorbozlarning chiqishi qatnashuvchilarda katta qiziqish uyg'otgan[8]. Madaniyat va san'atda dorbozlik elementlarini teatr, kino va zamonaviy media-loyihalarda ishlatish imkoniyati mavjud bo'lib, bu jarayon orqali ushbu an'anaviy san'atni yoshlar orasida yanada ommalashtirishga erishish mumkin. Hozirgi raqamli davrda dorbozlikni virtual va interaktiv shakllarda targ'ib qilish imkoniyatlari ham mavjud [9]. Sport sohasida dorbozlik mashqlari insonning jismoniy tayyorgarligi, muvozanat va psixologik barqarorligini rivojlantiradi. Shu sababli, uni ekstremal sport turi sifatida ham qayta tiklash lozim bo'ladi [10]. Dorbozlik san'atini rivojlantirishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari shulardan iboratki:

- dorboz ustozlari avlodining kamayib borishi;
- soha bo'yicha professional ta'lim maktablarining yo'qligi;
- texnik bazaning yetishmasligi;
- yoshlarning ommaviy madaniyat ta'sirida milliy san'atlarga qiziqishining susayishidir.

Shu bilan birga, muammolarni bartaraf etishda dorbozlik san'atida ustoz-shogird an'anasiga e'tibor berib, uni yanada rivojlantirish, avloddan avlodga o'tib kelayotgan dorbozlar sulolalarini qo'llab-quvvatlash yo'li orqali ushbu sulola vakillarini saqlab qolish chora-tadbirlarini ko'rish, bundan tashqari ta'lim muassasalarida dorbozlik san'ati sirlarini o'rgatuvchi to'garaklar tashkil etish lozim. Bu muammolarni bartaraf etishda davlat siyosati, nodavlat madaniy tashkilotlar va xalqaro hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi [11].

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, dorbozlik san'ati Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy hayotida nafaqat ko'ngilochar tomosha, balki ijtimoiy birlik, ma'naviy va jismoniy tarbiya va milliy identitetni ifodalovchi muhim san'at turi bo'lib kelgan. Uning xalq marosimlari va bayramlar, urf-odatlardagi o'рни, ramziy mazmuni va hududiy xilma-xilligi ushbu san'atni umumsharqiy madaniyatning yuksak ko'rinishlaridan biri sifatida baholash imkonini beradi. O'zbek dorbozlik san'ati – xalqimizning boy nomoddiy madaniy merosining muhim bir bo'lagidir. Uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ta'lim-tarbiya, turizm, sport va madaniyat sohalarini rivojlantirish integratsiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Agar bu san'at zamonaviy talablarga mos ravishda qo'llab-quvvatlansa, u nafaqat milliy o'zlikni saqlash, balki O'zbekiston madaniyati nufuzini yanada oshirishga, O'zbekistonni butun dunyoga tanilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jovaqov Q. Dorbozlar Xalq o'yinlari nomoddiy madaniy merosi // Yangi O'zbekistonda kasb-hunar ta'limi: yoshlarni to'g'ri kasb tanlashga yo'naltirish, ta'lim tizimini rivojlantirish jurnali. – 2022.
2. Meliboev A. Milliy darbozlik san'ati istiqbollari. – Toshkent: Hurriyat, 2015.
3. Qambarov A., Mannopov S., Najmetdinova M. O'zbek san'ati tarixi. – Farg'ona, 2021.
4. Karimov N. Traditional Folk Games and Performances in Uzbekistan. – Tashkent: Navruz, 2020.
5. Ahmedov A. Dorbozlik san'ati va xalq tomoshalari // Madaniy meros jurnali. – 2018. – №2.
6. Qayumov Sh. O'zbek xalq tomoshalari tarixi. – Toshkent: Fan, 2010.
7. UNESCO. Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. – Paris, 2003.
8. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Sharq taronalari xalqaro festivali materiallari. – Samarqand, 2022.
9. Karimova N. An'anaviy san'at va raqamli madaniyat integratsiyasi. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2023.
10. Ismoilov J. Sport madaniyatida ekstremal yo'nalishlar. – Farg'ona, 2022.
11. Saidov U. Madaniy meros va globalizatsiya jarayonlari. – Toshkent: Universitet, 2021.